

ROGER WILLEMSSEN

DEN DÄR
KNÄCKEN

Översättning: Joachim Retzlaff

Roger Willemsen

Den där knäcken

ROGER WILLEMSSEN DEN DÄR KNÄCKEN

Översättning
Joachim Retzlaff

Ystad, 2016

Originalalets titel: "Der Knacks"

© S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 2008

© Svenska utgåvan: Förlagshuset Siljans Måsar, 2016

Materialet i denna bok är skyddat enligt upphovsrättslagen.

Förlagshuset Siljans Måsar

www.siljansmasar.com

info@siljansmasar.com

ISBN 978-91-88097-33-0

Omslag och grafisk form: Lilla blå tornet

www.lillablatornet.se

Tryck: ScandBook AB, Falun 2016

www.scandbook.se

Även tiden är en målare

Francisco de Goya

Förord

Att bli ombedd att skriva ett förord är både en ynnest och ett ansvar. Jag kände Roger Willemsen personligen och introducerade honom till den svenska förlagsvärlden. Nu gäller det att väcka din nyfikenhet och övertyga dig om, kära läsare, att du bara måste läsa den bok du håller i händerna.

Den där knäcken är en Sverigepremiär: För första gången har en av Roger Willemsens talrika böcker blivit översatt till svenska. En inte enkel bedrift, som översättaren Joachim Retzlaff klarat med den äran. *Der Knacks*, som *Den där knäcken* heter i original, är den första av författarens tre självbiografiska böcker. Men förvänta dig nu inte en ”sedvanlig” självbiografi. Roger Willemsen var nämligen en mästare i det tyska språket. En språkakrobat som å ena sidan var överförtjust i långa invecklade meningar, å andra sidan behärskade en kortfattad pregnans som understundom uttrycker intrikata sammanhang på ett överraskande enkelt sätt. Inom parentes, Roger Willemsen var varje redaktörs önskedröm: hade han 3 000 tecken till sitt förfogade och deadline den 30:e var månad, så levererade han 2 995 tecken den 29:e. Så var det med det.

Den där knäcken är ett kalejdoskop av olika situationer. Den innehåller upplevelser man känner igen sig i eller läser om med ”konträr-fascination”, för att använda Rogers eget uttryck för människans

benägenhet att med förtjusning titta på eller läsa om frånstötande livssituationer (till exempel deckare och jungelcamp).

Roger Willemsen är än så länge ett okänt namn i Sverige. En författare som inte tillhör någon genre, eftersom han har skrivit allt: Skönlitteratur, romaner, dikter, noveller, facklitteratur, resereportage, intervjusamlingar, politiska observationer, kåserier, kolumner, ja, allt.

Roger Willemsen har under drygt tre decennier varit den mest väl-taliga tyskspråkiga författaren, samhällsdebattören, TV-mannen, älskade radiorösten, publicisten, journalisten, litteraturprofessorn och kunniga musikexperten. Och så var han ordförande i Afghanska kvinnoför-eningen.

Roger Willemsen var klok utan att vara besserwisser, framstående utan att förnedra andra. Han var en lysande sol med en briljant hjärna.

Den 7 februari 2016 dog han blott 60 år gammal. Må läsningen av denna bok berika dig och ge dig mersmak.

Barbara Fellgiebel

Innehåll

Den vita hönan	13
Barnliv	29
Uppvaknande	52
Språng	71
Brutna hjältar	81
Ur parens liv	96
Cesurer	108
Samhällsanda	114
Levnadshistoria	126
Oskadd värld	151
Krackelering	161
Konst	171
Landskap bortom brytpunkten	192
Snabbare!	215
Hemvändande	231
Det långa avskedet	247
Dödsfall	271
Tack	281
Citerade översättningar	282

Alla är rotade i sagan. Jag var en gång. En rad vägskalet senare, och allt står fast och behöver inte längre berättas: "och om de inte har dött ..." Hur någon blev förklarar han eller hon med hjälp av kriser – som om en människa kan förklaras av summan av hennes ärr.

Men det finns ändå en annan levnadshistoria: "Någoting" har förändrats, säger man, det hände "någon gång", "på något vis" inifrån utan någon särskild anledning, inte logiskt och inte omvänt psykologiskt. Man blickar tillbaka och vet inte riktigt vad det var eller när det skedde, eller exakt vari det bestod eller vart det ledde, men man säger: Jag har aldrig mer känt som då ... det blev aldrig mer som förr ... jag var inte längre densamme ... Ja, mannen känner knappt igen sig i pojken, kvinnan inte längre i flickan, och vid närmare betraktelse löser till och med fasta data om livet upp sig i glidande övergångar och långsamma förlopp: skilsmässan, arbetslösheten, sjukdomen, föräldrarnas omsorgsbehov. Man lever inte i händelsen utan i processen. Men om kriserna är ärr, kan förändringarna inifrån liknas vid rynkor.

Allt mörknar eller förbleknar, allt bryts och förgås, allt ändrar färg och arom, och bara hånfullt säger man att världen är "hel", väl medveten om att även den har fått sig en knäck. Knäcken: i förlusternas malström är den själva suget.

Den vita hönan

Min far dog den siste augusti. Det är snart fyrtio år sedan.

Den dagen var det så hett att fåglarna höll sig inne i grönskan och allt gick långsammare. Vi tänkte på hettan i sjukrummet, i sjuksängen, i den man som, skrumpnad till en tunn herre, inväntade döden. Att det skulle regna var samtalsämnet i korridorerna. Regnet väntades först till kvällen, och när det äntligen föll var detta regn det första som min far inte längre upplevde.

Denna dag tog några män kunder och anställda på en bank i München till gisslan och krävde 500 000 mark. Ilrapporteringen på radion stockades, det hände hela tiden något ”nytt”, landets blickar vändes mot München. Inte våra.

Jag åt lunch med en vän, men följde inte med i samtalet vid bordet, tills en vuxen avslutade en längre berättelse med sucken:

”Vår släkt är född att fylla gravar.”

I den följande pausen bubblade skrattet, först försiktigt, sedan själv säkert. Man dristade sig att besvara den drastiska formuleringen med ironi. En aperçu hade fötts. Efter den paus som följde på den sa en annan: ”Så sett varar döden ett helt liv.”

Dessa båda satser förbands inte med varandra, och i den paus som nu följde bubblade inga skratt upp.

Konstigt sätt att umgås på, var allt jag tänkte.

Under veckorna före hade min mor dagligen åkt till sjukhuset, en cancerbunker med jättelika strålbehandlingsapparater, koboltkabiner, trettioåriga odöda i korridorerna och den där obestämda lukten. Kamfer luktade inte så, inte hjärtansfröjd heller. Kemiskt, radioaktivt luktade det.

Patienternas ansikten hade något oläskligt över sig. Deras ansiktsuttryck var de öppna sårens, och de irrade omkring på jakt efter ett sår att tala med. Då hade vi barn livet framför oss, i dubbel bemärkelse. "Sånt är livet" eller "Livet kan vara grymt", sa de vuxna, men inte heller i barnaöron var det särskilt djupsinniga yttranden. Att det alltid handlade om det stora hela oroad oss emellertid, så för att skydda oss begränsades våra besök i cancerbunkern till tre i veckan.

På radion hörde vi ordet "gisslandrama" för första gången, och vi fick också veta att två människor hade dödats. På bilden i tidningen verkade det som om ett av offren, en blyg bankanställd, kanske bara en praktikant, hade levt länge med ett ansikte som passade till hennes död.

Min far låg döende. Någon sa att han nu hade förlorat smaksinnet, som aldrig skulle komma tillbaka. Döden hade alltså via smaksinnet trängt in i hans liv.

Min far låg döende, och jag tänkte att till och med det är mer ansträngande en het dag, och gick ut i trädgården. Längst bort, där jag tolv år gammal hade försökt att själv odla upp en liten remsa jord för att tretton år gammal ge upp försöket, irrade en vit höna genom det höga gräset vid hallonhäcken, flaxade upp från marken, kom inte över häcken, skydde de taggiga buskarna och visste inte vad hon skulle ta sig till.

Jag tog tag i hönan med bägge händerna, tryckte henne mot mitt

bröst med skyddande armar och gav mig av till de omkringliggande bondgårdarna för att finna djurets ägare. Hönan hade blivit alldeles lugn, men jag kände hennes bräckliga bröstorg, värmen från hennes blod, den bävan som löpte över hennes vingar innan hon plötsligt burrade upp sig, och då alla bönderna skakade på huvudet över det snövita djuret gick jag vidare, ner i nedre byn och sedan uppåt igen på en annan väg, tills jag halvvägs uppför kullen kom till en gård där en bondmora glädje-strålände öppnade dörren och överöste hönan med smekord. Jag grep hönan med båda händer, lade den vid hennes barm och vandrade hemåt.

I hallen stod min mor och sa: "Fadern är död."

Det lät som allas far, fader vår.

Det ögonblicket fick ett långt liv.

Vi barn förskräcktes inte utan gick in i salen, där de förutseende nog redan inskaffade sorgkläderna låg redo likt flytvästar för båtresenärer. Min syster fick en svart veckad kjol och svart blus och såg ut som en diakonissa. Vi pojkar fick var sin svart nylontröja med polokrage, alldeles för varma, men vem förväntar sig att döden ska komma redan på högsommaren? Vi kände oss utpekade av dessa kläder, vanställda.

Vid denna tid var jag inte ung, men ville bli det senare. Något förändrades, försköts, inte genast utan under loppet av de följande månaderna, något som sökte sitt namn och inte ville heta "vuxenblivande" och inte "grabbhalva". Det fanns över huvud taget inget namn för denna långsamma glidning över i en annan. Jag menar inte sorgen, den pliktskyldiga, ritualiserade sorgen, som närmast väckte lusten till ironi eller var betungande eftersom vi inte fick gå på fester, nu då vi efter två år vid en döendes sida kanske hade behövt det som mest. Jag menar en sänkning av livstemperaturen, en första blockering av färgerna. Något i stil med

aptitlöshet spred sig. Början markerades inte av en chock eller ett trauma, det fanns det knappast längre någon anledning till – det som följde var knäcken.

Jag ville helt enkelt vara barn, bo på landet, åka med bondens häst och vagn till skogen för avverkning. Jag ville se på när smeden skodde hästar, höra den berusade mannen på trottoaren framför värdshuset, och jag ville hålla en vit höna i min famn och bära henne från gård till gård. Luften skulle vara frisk, dofta lantligt och vara aptitretande; riddarsporrarna skulle blomma.

Det vore lätt att säga att min barndom tog slut den där dagen. Men nej, denna barndom hade en lång bromssträcka. Mitt möte med den vita hönan var snarare en katalysator: precis som i ett kemiskt experiment tillkom något som inte ingick i reaktionen mellan ämnena men ändå satte igång den. Detta tredje fortbestod. Den vita hönan kommer alltid att förbli denna höna, men min fars död hade varit en annan om jag inte denna dag hade känt en varm levande varelse i mina händer, om jag inte hade burit hem denna själ.

Eftersom min far dog mitt i sommarlovet spreds nyheten långsamt efter skolstarten. I kursplanen för biologiundervisningen stod "människan". Det passade mig eftersom jag ständigt tänkte i komplexa storheter som "livet" eller "ödet" eller just "människan". Men under den första timmen rullades ett skelett in i klassrummet, och det tycktes omänskligt. Jag kan fortfarande se framför mig hur det uppenbarade sig på hjul i dörröppningen framför den fruktade lärarinnan, och en klasskamrat ropade till mig: "Kolla Roger, din pappa kommer på föräldrasamtal!" Jag vände mig inte om, men kunde höra hur de pryglade honom, ville stoppa till truten

på honom, den aningslöse, som först dagen innan hade kommit tillbaka från lovet och inte fått förhållningsregler. Och han gjorde mig lika illa som jag gjorde mig själv illa.

Men å andra sidan: Vad var väl denna scen annat än ett brott mot konvensansen, en brist på pietet från en ovetande? Den utspelade sig på formernas nivå, och vad har den med sorg att göra? Varje dag fanns hundra situationer som lika eftertryckligt påminde om min förlust. Det räckte att ett piano växlade från dur till moll, en man korsade gatan med en tidning under armen, någon hejdade sig i en gest och kom att likna en skyltdocka. Det var nog med en blåsning i domarens pipa på den närbelägna fotbollsplatsen eller ett moln av linolja och terpentin, en blandning av läder och cigaretter – hela världen var kontaminerad med begrepp, namn, lukter och föremål som varit medier som burit min fars liv och nu for fritt genom världen. En faderlig värld som det inte gick att bryta sig ut ur.

En enda dag i livet – och varenda dag spolade oss vidare ut ur den tid som också var hans – var full av kränkningar som den där klasskamratens obetänksamma anmärkning. Han bad efter timmen tårögd om förlåtelse. För att trösta honom sa jag att det inte var så hemskt, vilket han – sa han när han återvände till de andra – tyckte ”ändå var hemskt på nåt vis”.

För pojken förefaller fadern oftast vara mer vuxen än modern. Det uppväxande släktets värld är därmed nästan nödtvunget faderlig. Jag fördes som på ett löpande band in i en sfär där hans frånvaro tronade som en person. Förlusten blev för mig en ersättning för min far. Jag adopterade denna avsaknad som vore den en människa, och vad helst som fattades mig var det underställt förlustens imaginära patronat.

Det handlar inte om förlusten, om undvarandet, som gör sig märkbar,

förbleknar och försvinner. Det handlar inte ens om den förlust som dröjer kvar. Den kan ge erfarenheterna en fylligare klangbotten, få konturerna att framträda skarpare. Men knäcken är inte ett brott mellan hitom och bortom, före och efter, utan den är omärklig: den delar inte, den präglar. Den är den zon i vilken erfarenheten inträder, där den förvittrar och upptar sin negation inom sig. Något skall inte längre finnas, något kommer inte längre att finnas. Det kommer till och med "aldrig mer att bli som förut", men inte för att en människa fattas, utan för att en livskänsla har förändrats. För den skull behövs ingen förlust, men väl förlorende.

Jag hade burit hem den vita hönan, en vallpojke som var besläktad med de lantliga figurerna i mina böcker. En sådan var Einar Langerud, en norsk landstrykare i en roman av Marie Hamsun. På sommaren vandrade han med herdarna över betesmarkerna och träffade ibland andra vallpojkar, vilka hälsade på varandra med: "Tack för senast." Tillbakablickande. Nu när jag hade förlorat min far började jag hälsa på folk i vår lantliga omgivning med dessa ord och inbillade mig att jag öppnade upp ett nytt livsrum, en ny gemenskap.

Jag kom alltså hem, och mitt i förlusten kom min roll att förändras. Precis som alla barn i denna situation övertog jag en del av min fars uppgifter. Framför allt kom förhållandet till min mor och syster att omvandlas. I byn talade man om att vi barn nu måste bli "vuxna i förtid". Men det är ju inte det. Man lever diakront, lika barnsligt som moget, artificiellt mognande likt frukt under transport.

I stället för att bli vuxen trädde jag först in i ett postumt tillstånd, som avsåg min far och enbart honom. Senare märkte jag någon gång att även jag levde postumt med mig själv genom att jag överlevde en död som

också var min egen. De symboliska uttrycken för detta är "förlust av barndomen" eller rent av "fördrivning ur paradiset". Men den för vilken barndomen framstår som ett paradiset har oftast ett otillräckligt minne. Bara för att anledningarna till bekymmer i backspegeln visar sig ha varit barnsliga var känslorna inte intiga, och vem kan väl lägga in en hel värld i sin förtvivlan så som ett skrikande barn?

"Förlust av barndomen?" Barndomen går ju inte förlorad, i alla fall inte helt, den bara drar sig tillbaka och makar på sig. Man kanske degraderar och förminskar den eftersom dess laster i en tillbakablick framstår som ringa och dess uppgifter som lätta. Men för den inre människan har den ingen underordnad rang. Den röjer väg, den kommer tillbaka i nya blandningsförhållanden. Det kan förhålla sig så att efter det inre barnets exil dröjer endast kynnet kvar, eller begäret eller habegäret, kärleken till djur eller melankolin. Ingenting är ju någonsin helt förbi, inte heller barndomen.

När min far dog var jag femton år gammal och såg med mitt långa hår ut som Janis Joplin, och fick gå om ett år i skolan. Någon glädje kan jag knappast ha berett honom, och mina utsikter var ännu sämre.

När jag satt vid hans sjuksäng såg jag på den lackerade metallramen, den platta madrassen, anordningen för att höja huvudänden, det funktionella sängbordet, och tänkte att det här är ett dödsläger. När han sov betraktade jag taket och anade att det här kunde bli hans sista bild av världen. Eller den väggfasta vasen med korset ovanför eller fönsterutsnittet som erbjöd en blick mot en husfasad full av de friskas liv.

Min far hade under de senaste månaderna förlorat den ståndsmässige patriarkens habitus och antagit en hemlös habitus, och i hans ögon kunde jag se att hans oro framför allt gällde hans eget liv, därefter hela familjen

och däribland mig, där jag satt rådlös, orolig och djupt bekymrad. Sjukdomen hade dragit undan hans försvar. Redan hans skyddslöshet i svagheten hade något obscen över sig. Han var blottad mot sin vilja, och hade han haft några krafter kvar hade han inte velat bli sedd så: när han genomgick olika tillstånd, åldrades och åter föryngrades, vände utvecklingen bak och fram, förpuppades och framträdde på nytt. Sjukdomen var trögflytande, den fick honom att drunkna, men dess rytm påskyndade hans liv så långt att han knappt kunde lyfta huvudet.

Något målföre hade jag knappast. Det var alltid någon tredje i rummet, hans död, som var med i samtalet eller inte ens lät oss komma till orda. Jag kan inte minnas att vi längre hade något vi måste säga. Min far gav mig inget uppdrag, inga imperativ. I stället såg han enträget på mig. Men också detta uttryck såg igenom mig mot den egna existensen, som han inte kunde släppa. "Inte färdig! Inte färdig! Måste leva mera!" viskade vormärzdiktaren Anastasius Grün på sin dödsbädd. Denna viskning hörde jag oavslåtligen fast hans läppar inte rörde sig.

Därbakom finns den sista konjunktiven "skulle bara vilja". Vi är alltid färdiga, vi är aldrig färdiga. Den historia vi inte kommer att lära känna föds i nästa del av romansviten, ett brott mot den kontinuitet som vi inbäddar oss i och som är stabilare än vi. Som testamente återstår inget "Vad som nu ska göras" utan alltid bara ett "Vad som hittills skett ...".

Ingen av oss blickade mot det tillstånd som skulle infinna sig när min far inte längre fanns. Inte heller kärleken gick att utsäga. För hans del eftersom han var som han var, för min del eftersom jag hade dålig tillgång till mina känslor. De hade ändå bara gjort honom förlägen, och dessutom avhöll sig alla i dödszonen från att nämna döden – läkare, sjuksystrar, anhöriga, vänner – som om de var rädda för att därigenom

kalla på den. Man hade förmodligen även inom sjukvården på den tiden alltså ett vidskepligt förhållande till namn, eller också hade man en större tilltro till hoppets läkekraft än idag, i alla händelser inte bara undanhöll man sanningen för min mor, som var fyrtio när hon blev änka och skulle ta hand om tre barn, utan man ljög förtvivlat för henne.

Min fars sjukdom, som hade brutit ut två år tidigare, förtegs inte, men den nämndes inte vid namn. Också det ett slags magiskt tänkande. Begreppen "strålbehandling", "karcinom", "recidiv" och "metastaser" kom snart i svang bland oss barn, det vill säga vi visste hur man stoppade in dem i en sats. I början åkte min far flera gånger i veckan till "strålbehandlingskliniken", och vi fick lära oss att anpassa våra sinnesstämningar efter det senaste "rönet". Det var inte lätt, för ibland passade vår sinnesstämning inte ihop med detta rön. Allt detta var partikulära enheter förbundna med sjukdomen, eller språksegment. Men de existerade utan sammanhang, såsom emanationer från en störning som i sin helhet ännu var namnlös. Namnet fick jag sent reda på, strax före middagen:

Jag står i köket, min mor rör i en gryta, hon rör som om det vore mycket ansträngande, med ena armbågen högt över slevan, på vilken handen vilar, och alla de där sjukdomssmittade begreppen är i luften. Hon talar mer för sig själv när hon uppdaterar mig genom att finna pregnanta ord för sin mans lidande.

"Så konstigt", säger jag i min förlägenhet över att inte veta vad jag ska säga, "att denna sjukdom är så allvarlig, men ändå inte är känd."

"Hurså?" replikerar min mor och rör vidare i sin gryta med armbågen i spetsig vinkel som om det vore ett kraftprov. "Något mer känt finns ju inte."

”Men vad heter sjukdomen då”, frågar jag.

”Näväl, caaancer!”

Hon säger det inte, utan trumpetar ut det i en utdragen ton som från en mistlur. Sedan stoppar hon den breda träsleven i munnen för att smaka av, och sleven i hennes mun blir från och med nu symbolen för döden.

Så mycket förstod jag nämligen genast: min far skulle dö, dö i cancer, trots all strålbehandling och alla löftesrika rön, dö av något som satt under den där fläcken på övre delen av hans rygg som hade rodnat av strålbehandlingen – likt en inte alltför allvarlig solbränna. Denna fläck var det enda yttre spåret av hans sjukdom. Nej, det var inte ens sjukdomen som visade sig, utan läkarnas försök att behandla med strålning, förbränning, etsning och utmärgling i det inre av fars kropp. Vi smorde alla ibland in denna fläck med kräm, berörde det enda tecknet på sjukdom, bara en rodnad, en bagatell.

Och knäcken? Den utlöstes inte av ordet ”cancer”, inte av träsleven, inte av bilden av min far i sjukhussängen och inte heller av uttrycket i hans ögon när han, redan dimmig av morfin, rätade upp sig bland kudarna, pekade på mig och frågade: ”Vem är det?”

Inte heller nyheten om hans död den där augustieftermiddagen var knäcken. Allt detta var chocker, detonationer, implosioner. Knäcken var den vita hönan, det återfunna för alltid förlorade.

Sorgen var en sak. En annan sak var inträdet i förlustens sfär. Eller anorlunda uttryckt: förlusten är en sak, men en annan att se den fortbestå och veta hur den kommer att dröja kvar; inte i smärtans medium och inte som klagan, inte ens expressivt, utan prosaiskt som en gradvis förskjutning av upplevelseintensiteten.

Man skulle också kunna säga att något relativt inträder. Det som händer mäts efter denna upplevelse och genomgår också knäcken. Den är negativ konjunktiv: Något vore vackert, om inte ... Ett ögonblick där allt också är sin motsats. Som om tingen, tillspetsat uttryckt, kom direkt ur döden och sedan måste hävda sig i livet.

Och så bilden när de ledde mig ner i sjukhusets källare, öppnade lådan och han låg där, med uppbunden käke, skenbart skrattande, något genomskinlig och främmande. Jag ville impulsivt vända mig bort, och beklagade sedan att jag fick se honom sådan.

Den är en av de autoaktiva bilderna som opåkallat dyker upp. Sådana bilder är som egenskaper. Man upprepas i dem, man kan inte förnya sig, vrids i dem som i ett gångjärn. De är förhåxande, tar personen som gisslan.

Någon kanske säger att denna enda förlust är ett kontrastmedel. Genom det strålar världens färger mer klart, som om det bestående skulle bli ännu mer underbart genom mötet med det förgängliga. Det är högtidstalets dialektik. Som om man skulle kunna tillföra sitt liv enbart förluster och ändå vore glad över det man har. Nej, man kan mycket väl skilja mellan nederlag, olycka, misslyckande, skada, förlust som kan övervinnas. I vissa förluster kan man ju inte ens känna själva förlusterna, utan måste skratta över tragediennens pantomim, över sorgens stumfilmspatos. Man kommer förbi detta, förbi sorgen och förbi det skratt den väckte.

Men knäcken är något annat, man kommer inte förbi den. Den är en puff, oftast rör den sig ljudlöst och omärkligt. Tillbakablickande kan man emellertid säga: Sedan var inget längre som förut. Ett postumt perspektiv, utifrån det som redan är passé. Färgerna får nu en patina, njutningarna förlorar sin fräschör, erfarenheten väljer en flack infallsvinkel,

den kommer närmast indirekt, som om den passerat ett membran. Livet byter sfär, det mognar, det åldras, och vid någon tidpunkt infinner sig för första gången känslan att över huvud taget ha en ålder, alltså att kunna känna den.

På denna punkt blickar man tillbaka och inser för första gången, med en avskedslänkande sentimentalitet, vad som var barndomens rekvisita. Barnsnor och grytflappar, blockflöjter och gummiband för att hoppa twist, vänskapsarmband och handskrivna avtal, barnlig fromhet och ett särskilt sätt att jubla. Skarpt betraktade komplex från en tidigare tid, som först ger sig tillkänna när de tar slut, vilkas framträdelse alltså förutsätter att de måste gå till ända.

Den första till-ända-gången. Heter det inte hos Walter Benjamin att studenttiden utmärks av det faktum att det för första gången i livet kommer en generation efter en som man själv kommer att undervisa? Detta orosmoln som de senare födda är för nutiden – man hamnar i dess skugga redan när man överträder gränsen mellan barndom och det som ligger bortom den. I denna zon framträder barndomens insignier som emblem för det förlorade, uppenbarelser av ett liv man lämnat bakom sig, som endast kan framträda i förlusten och erhåller sina färger från förlusten.

På denna punkt vaknar ironin till liv, varat lösgör sig från framställningen. Man för ännu sitt liv mot den gamla kullissen. Ännu släpar man sig fram genom ritualerna, är dotter, bror, son, gläder sig på födelsedagen och visar sig överraskad på julafton. Men man är inte längre allt det där, man assimileras i det invanda och är mindre sann än sannolik. Man uppvisar ett beteende som i ens inre förlorat sin rimlighet. För första gången inträder man i det oegentliga livets zon, eftersom det därbakom, beslöjat, finns ett egentligt, ett tvingande liv.

Till skillnad från brottet uppträder knäcken inte på ytan, den föds inte i chocken. I sin kärna är knäcken början på en utveckling i utvecklingarnas flöde. De älskande tu som för första gången vänder sig från varandra i sängen för att hellre somna in vända mot sin ensamhet.

Något avskils, tröttnar, tappar färg, misslyckas, ger upp. Detta förlopp, som knappt är gripbart och än mindre kontrollerbart i roten, denna process som sker med jaget och inte kan föras tillbaka på beslut, kan vara mer oroväckande än chocken med alla dess terapeutiska erbjudanden. Chocken vill besvaras, bearbetas, medan knäcken smyger som något oläkligt in i organismen och har uppstått i ett namnlöst ögonblick, som följd av ett förlopp, som impuls, reflex, desengagemang som frigörelse från ett symbiotiskt förhållande, kanske till och med som tynande kraft, vitalitet, uppbyggnadsvilja.

I en målning kan sprickbildningen, krackeleringen, ibland nå ända ner i grunderingen. Den uppstår genom minskad elasticitet i de använda bindemedlen, vilka efter härdning under femtio, sextio år inte längre förmår följa rörelserna i duken eller pannån. Eller också uppstår tidiga krackeleringar genom reaktioner mellan de kemikalier som använts i grunderingen.

Krackeleringen är ett slags bildens fingeravtryck, uttryck för en specifik form av åldrande och utmattning. I den kan man avläsa målningsteknik, material, bindemedel, styrkan i penselföringen och rent av klimatväxlingar och mekaniska rörelser. Till och med en målningens ålder och äkthet kan bestämmas med hjälp av krackeleringen. Det finns inget i denna process som inte metaforiskt kan relateras till människans åldrande, när hon med åren får sin personliga krackelering.

Ibland kan man knappt nå fram till livet, inte ens i den största glädje finner man en ingång till euforin. Känslan, den möjliga förnimmelsen ligger där tung och grå och avvisande.

Jag träffade en gång en skådespelare och frågade honom: "Har du lätt tillgång till dina känslor?"

"Nej", svarade han överraskande nog. "Det är en lång väg. Ibland tänker jag att jag knappt känner längre."

Varifrån hämtar han då känslorna?

"Från barndomen, precis som alla andra. Känslor, det är en stor resa tillbaka, till mor, mormor. Alla hämtar ju det som verkligen berör dem därifrån, från det stora drivhuset. Eller också tänker de på eftermälet: Vem kommer du att ha varit? Och gråter."

Knäcken löper inte genom handlingen utan genom bilden. I handlingen finns bindemedel, den skapar sammanhang: den kausallogiska härledningen, konsekvenserna, slutsatsen, segrarnas moral och de besegrades. Men strax ger bindningarna vika så att bara bildrester återstår, halva motiv, fragment.

I nöjen, resor till fjärran platser, extremsporter, esoteriska övningar, asiatiska meditationstekniker försöker man uppfylla önskan om enhet, åstundan att vara identisk med sig själv och i nivå med det egna handlandet. Att alla karaktärer är blandväsen, att vi föregriper en handling och på en och samma gång blickar tillbaka på den, att vi är och samtidigt spelar ett par, att vi inte kan vara samtidigt med det som händer, och alltså ständigt måste vara flertidiga, leva decentralt, fragmenterat i erfarenheten och med splittrad självbild, det gör knäcken till ett medium. I den utkristalliseras personligheter genom att de ger upp sig själva.

Men måste man alltid spekulera i försämringar när det är tal om knäck-
en, om tidens tand? Exempelvis självförgätenhet skulle ju kunna frigöra
något helt annat: tålmod med det som sker. Man skulle ändå kunna
drabbas, låta sig drabbas, så som den oformliga, frånstötande individen
hos Boccaccio och Rabelais drabbas av ett överraskande löfte om lycka
när en kvinna kommer och upplyfter den icke älskansvärde mannen: Du
är vacker. Hon bemödar sig att befria kärleken från ballasten sorgsenhet,
och plötsligt finns något bortom knäckens desillusioner.

Du var en gång: När huvudena böjdes över babyn, småbarnet, pojken,
ynglingen och alltid talade om detsamma, alla dessa obegränsade möj-
ligheter, löftesrika alternativ, bästa chanser, välgrundade förhoppningar.
En vars tid kommer, en till vilken stora förväntningar är knutna, en om
vilken man kommer att få höra att han ännu har tiden framför sig.

Friedrich Hölderlin, "An die Natur":

Tot ist nun, die mich erzog und stille,
Tot ist nun die jugendliche Welt,
Diese Brust, die einst ein Himmel füllte,
Tot und dürftig, wie ein Stoppelfeld

[Död är nu min fosterska och amma,/ död är nu min ungdomliga värld,/
detta bröst som förr en himmel fyllde,/ dött och torftigt som ett mejat fält.]

Hur når besvikelsen svärmarens ansikte? Hur når misstroendet den
valde representantens ansikte? Hur når ringaktningen drömmarens an-
sikte? När förvandlades mor till en myndighet? Hur når tarvligheten
porrskådespelerskans ansikte? När tog fegheten överhanden, när för-

vandlades svagheten till ouppriktighet? När blev man skrämmd till att förvärva egenskaper, hjälpmedel, kryckor, trapphissar för att komma upp eller ner en våning?

Annorlunda uttryckt: När blev man inte det man hade kunnat vara? Var satte avdriften in? När fick låta-vara sin dubbla betydelse av tolerans och uppgivenhet? När blev "mildhet" ett tecken på trötthet? Vad breddade ut sig på den plats där möjligheterna förr visade sig? Vilka laster har kapitulationen lockat fram?

Barnliv

”I begynnelsen var allt formlöst sammanblandat”, säger den grekiske filosofen Anaxagoras, ”sedan kom förnuftet och skapade ordning.” Den irreparabla människan är en människa som har kaoset bakom sig och finner ordning i det egenartade, i konventionerna, i de tröstande vanorna, i ticksen, i rutinerna, i stilen. Hon blir inte längre något. Förr kanske hon odlade upplysningsidealet om att jagbildningen måste utvecklas stadigt, plausibelt växa fram ur sig själv, men i knäcken får självbilden varje föreställning om en personlighet stadd i målriktad utveckling att komma på skam. Till sist visar den sig på sin höjd vara roande.

Också i barnets liv finns ett allvar som skiljer det egentliga från det oegentliga. Det egentliga förbinds med överlevnaden.

När jag var liten vaknade jag på natten av att jag inte kunde andas. Luften hade blivit stående i bröstet, kanske en kopp full; i den orörliga svarta spegeln reflekterades inget. Det hade hänt förr, jag behövde bara vänta tills andhämtningen började igen, uppåt för att fylla lungorna, eller nedåt för att äntligen tömma dem.

Jag viftade med ögonfransarna för att sätta igång syresättningen. Det gick inte att se något, ingen skugga, ingen ljusning. Som om jag samtidigt hade förblindats. Därtill ett tärande i bröstet, som om det skulle

implodera vakuumet i vilket ögonblick som helst, och ljuset föll åter genom en reva i natten, men bara för att belysa döden. Och medan luften alltjämt stod stilla och mörkret trängde in i huvudet genom mina öppna ögon, rakade en croupier samman idel barnbilder – ett solbelyst stycke mur på gården, en smutsig trasa, en smörkula på en träbricka – blandade om dem och lät dem försvinna tills bara spelduken återstod, och sedan rädslan att nu, i detta ögonblick, bli undanröjd.

Och när det nästan redan blivit för sent, eftersom till och med rädslan blir genomsläpplig och vill bereda plats för oomstridda bilder, höjs bröstet två centimeter (det gick alltså uppåt), och sedan ner i dalen i en lång suckande glidning. Du andas. Du får inget till skänks. Nästa morgon är allt till en början en aning tommare.

Som barn trodde jag att man kommer direkt ur intet. Så varför skulle jag inte vara behängd med intet, med en omedveten sfär? Jag hade ju inte varit i livet länge, kände jag inte just därför döden bättre? I en självmordsstatistik från nittonhundratalets första årtionden nämns fem-åringar som tagit sitt liv. De flesta av dem hoppade ut genom fönstret, vilket fick mig att tänka på Eichendorffs rad "likt fåglar flögo de hem".

Varför skulle känslan av hemlängtan inte kunna vara äldre än erfarenheten av hembygden? Varför skulle man inte kunna sakna något man aldrig varit i besittning av? Förmodligen är andra känslökompex – kärlek, begär, besvikelse – ibland uppblandade med något i stil med hemlängtan.

Trots det talar vuxenvärlden gärna om "vädjan" och "signalfunktion" i samband med just barns självmord. Som om det funnes en enda mänsklig handling som inte ville tala för sig och lämna en verkan efter sig! Men vid betraktelsen av ett sådant barnliv finner man kanske ingenting –

ingen synd, ingen rädsla för straff, ingen hjärtlöshet å de äldres sida, inget trauma på någon institution. Döden står för sig, som om den redan dessförinnan var där.

Barnet, den halv vuxne, kan kanske det man kunde i artonhundratalets dödsdanser: tänka sig döden som en vän, som vakar vid sängen, väntar bakom den som skriker över bron, skyddar de brinnande ljusen i källarvalven, precis som en skyddsängel. Dessa pojkar känner inte sagornas "bror döden" som en demon med förförarens, skurkens eller bedragarens psyke. De känner döden som mentor, som själasörjare. Barn kan föreställa sig den som hålbilden av alla vänner i verkligheten, eftersom de är fria från den offentliga livsglädjens påträngande sidor och kanske inte är bättre skickade att hantera vuxenlivets krav än dödens mysterium.

Så när barn och ungdomar lämnar livet, har alltså deras gest något av det österrikiska uttrycket för självmord, *sich heim drehen*, över sig. Det är dessa "hemvändande" som kunskapar genom att erfara.

Den första förståndsordning som livets skola introducerar barnen i är den logiska. Den som inte kan rätta kan inte heller berätta. Därför underkastar sig barnet världen, först genom de fyra räknesätten. Det lär sig addera och subtrahera, men det säger inte "subtrahera" eller ens "minus" utan först "ta bort" och "minskat med". Under denna tid är verb ännu "görord" och substantiv "sakord". Vi har alltså tusen sinom tusen barnhänder som håller en penna och lär sig räkna på papper: fem minskat med tre, tio minskat med sju. Kanske sätter medvetandet här ord på en erfarenhet som det först gör i den materiella världen: något blir mindre, mjölken, maten, dagsljuset, till och med kritan.

Knäcken, det där ögonblicket då livet ändrar riktning och inget längre är som innan. I sin briljanta essä är Willemsen mindre intresserad av de stora brotten än av de nästan omärkliga, namnlösa förändringarna: de små sprickorna i ett förhållande, åldrandet, de smygande förändringarna av städer, krackeleringarna i konstverk, besvikelsen, förlusten, nederlaget – tidens tand.

Alla är rotade i sagan. Allt mörknar eller förbleknar, allt bryts och förgås, allt ändrar färg och arom, och bara hånfullt säger man att världen är "hel"; väl medveten om att även den har fått sig en knäck.

I varje liv kommer ett ögonblick då tiden tar en annan väg än man själv. I det ögonblicket slutar man tillhöra samtiden. Man låter den samtida världen fara.

ROGER WILLEMSEN är än så länge ett okänt namn i Sverige.

Han var under drygt tre decennier den mest värtaliga tyskspråkiga författaren, samhällsdebattören, TV-mannen, älskade radiorösten, publicisten, journalisten, litteraturprofessorn och kunniga musikexperten. Han var också ordförande i Afghanska kvinnoföreningen.

Roger Willemsen var klok utan att vara besserwisser, framstående utan att förnedra andra. Han var en lysande sol med en briljant hjärna. Den 7 februari 2016 dog han blott 60 år gammal.

ISBN 978-91-88097-33-0

 Förlagshuset
SILJANS MÅSAR
www.siljansmasar.com

